

AHMET İNSEL
Türkiye Toplumunun Bunalımı

Birikim Yayınları, 1990-2016 (11 baskı)
© 1990 Birikim Yayıncılık A. Ş.

İletişim Yayınları 2733 • Birikim Kitapları 30
ISBN-13: 978-975-05-2642-8
© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2019, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK SEDA MİT

KAPAK FOTOĞRAFI Arkasında “Nâzım ve Remzi Bey’ler” ibaresi bulunan fotoğraf, 1926 yılı başlarında Sivas vilayetine bağlı Hekimhan kazasında çektirilmiştir. Sol baştaki Nâzım Bey, o esnada Düyûn-u Umûmiye Vâridât-ı Mahsûsa İdaresi memurudur. Diğer (bastonlu) ise Mektep Müdürü Remzi Bey’dir. Şapka inkılabının yöredeki öncüleri olan bu iki kişiden Nâzım Bey “Çağdaş”, Remzi Bey ise muhtemelen “Gençosman” veya “Gençosmanoğlu” soyadını almışlardır.

UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Sezar Atmaca

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AHMET İNSEL

Türkiye Toplumunun Bunalımı

GENİŞLETİLMİŞ BASIM

AHMET İNSEL 1955'te İstanbul'da doğdu. Üniversite eğitimini Paris 1 Pantheon-Sorbonne Üniversitesi İktisat Bölümü'nde yaptı ve aynı üniversitede iktisat doktorası hazırladı. Sorbonne'da öğretim üyeliğine başladı. Daha sonra Galatasaray Üniversitesi'nde çalıştı. Türkçe yayımlanmış kitapları: *Türkiye Toplumunun Bunalımı* (Birikim Yayınları, 1990; İletişim Yayınları, 2019), *Düzen ve Kalkınma Kısılcacında Türkiye* (Ayrıntı Yayınları, 1996), *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi* (Birikim Yayınları, 1993), *Solu Yeniden Tanımlamak* (Birikim Yayınları, 2000), *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili* (2004), *Ergenekon'a Gelmeden...* (Ümit Kıvanç'la birlikte, Birikim Yayınları, 2008), *Ermeni Tabusu Üzerine Diyalog* (Michel Marian ile birlikte, İletişim Yayınları, 2010), *Sosyalizm: Esasa, Ufka ve Bugüne Dair* (Birikim Yayınları, 2010), *Türkiye'de Ordu* (Ali Bayramoğlu'yla birlikte, Birikim Yayınları, 2013; İletişim Yayınları, 2017), *Şiddet, Siyaset ve Medenilik* (Étienne Balibar, Pınar Selek ve Marie-Claire Caloz-Tschopp (der.) ile birlikte, İletişim Yayınları, 2014).

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	7
“DEVLETİN BEKÂSİ” İÇİN YÜRÜTÜLEN ÇAĞDAŞLAŞMA SÜRECİNİN TOPLUMSAL SORUNLARI	19
LIBERALİZM, MUHAFAZAKÂRLIK VE TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL TAHAYYÜL	59
LAİKLİK, CUMHURİYET VE SOSYALİST HAREKET	101
KEMALİST “LAİKLİK” Mİ, ÇOĞUL TOPLUM LAİKLİĞİ Mİ?	129
TÜRKİYE’NİN KRONİK REJİM BUNALIMI ÜZERİNE	151
OLAĞANÜSTÜ DURUMLA AYAKTA KALANLAR	179
SİYASAL VE İKTİSADÎ BİR BÜTÜN OLARAK DEVLETÇİLİK	187
DEMOKRASİ ÜZERİNE	213
SOSYALİST OLDUĞUM İÇİN ANTI-KEMALİSTİM	261
TÜRK DEVLETİ TOTALİTER DEĞİL	279
BİR ELİTLER CUMHURİYETİNDEN DİĞERİNE YOL ALIRKEN	289
MİLLÎ BİRLİK VE BERABERLİK RUHU	297
ÖZÜMÜZ SİLAHLI KUVVETLER Mİ?	301
PARLAMENTER DÜZENDE SİYASÎ EYLEM SUÇU	305
ŞERİR YASALAR VE YASALCILIK	309
DEMOGRAFİ VE KENTLEŞME	313
BİR KOYUP BEŞ ALMAK	323
ÇARESİZLİK SENDROMU	326

GİRİŞ

Türkiye toplumu bir yüzyıldan beri *dünya değiştirme* sancısıyla yaşıyor. Geleneksel kurum ve toplumsal referans noktalarının yerlerini modern dünyanınkilere bırakması doğal, sancısız ve kendiliğinden gelişen bir süreç değil. Yakın tarihimiz buna canlı bir örnek. İçinde iktidar emellerinin cirit attığı, birbirinden giderek kopan dünya görüşlerinin çatıştığı, dünya düzeninin sonsuza değin sürüp gideceğine olan imanın sarsılmasıyla varoluş huzursuzluğunun arttığı oldukça karmaşık bir süreç bu. Elinizdeki kitap, bu sancının derin bir bunalıma dönüştüğü 1980'ler Türkiye'sini doğuran toplumsal dinamikleri kavramaya çalışan yazıların derlenmesiyle oluştu. Kırık bir tahayyül dünyası, istikrar saplantısı şeklinde tezahür eden kendine güvensizlik, toplumsal-siyasal söylemle yaşanan gerçeğin giderek birbirinden uzaklaşmasının yarattığı davranış düzensizlikleri, bu bunalımın göze ilk çarpan belirtileri.

Gelenekleşmiş yaklaşımlar ya bu tezahürleri görmezlikten geliyor ya da bunları iktisadi/siyasal bunalımın alt ürünleri olarak ele almaya devam ediyorlar. Bunalımı üretimin

düzensizliği, bölüşümün artan çarpıklığı, burjuvazinin tükenmeyen sömürü arzusu veya dış iktisadî/siyasal güçlerin baskılarıyla açıklamayı yeterli bulmak hâlâ revaçta. Halbuki bu geleneksel yaklaşımların yaşanan toplumsal bunalımın derinliğini kavramaktan aciz kaldıklarını görmek zor değil. Örneğin gelir dağılımında eşitsizliğin hızla büyümesi-ne, oturmuş toplumların istikrarını sağlayan orta sınıfın fakirleşmesine, büyük kentlerin çevresini saran “deklase” insan yığınının Türkiye’de hızla artmasına rağmen, toplumsal muhalefette dikkat çeker bir kıpırdanmadan söz etmek abartılı kalıyor. Bu iç karartıcı tablonun bilinçli sorumluları devletin tüm önemli kurumlarını yasal bir işgal altında tutmaya devam edebiliyorlar.

Geleneksel çözümlerlerin basmakalıplaşmış değerlendirmelerini aşmak için –iktisat ve siyasanın bir ögesi oldukları– toplumsal alanı bütünlüğü içinde ele alıp; toplumsal alanı kuran ve onun hareketine damgasını vuran simgeler dünyasına dikkatlerimizi daha fazla yoğunlaşturmamız gerekiyor. Üzerine iktisadî, siyasal veya kültürel damgasını vurduğumuz tüm toplumsal olguların ortak yönleri, onların toplumu oluşturan insanlar tarafından üretilmiş olmalarıdır. İnsan ise en sıradan eylemini bile önce ona bir anlam atfettikten sonra gerçekleştirir. Toplumun kendini tanımladığı, toplumu oluşturan insanların ve onların ait oldukları toplulukların davranışlarına bir anlam verdikleri bu tahayyül dünyasının çeşitli cepheleriyle incelenmesi, Türkiye toplumunun bugünkü bunalımını daha yakından anlamakla kalmayıp, toplumun içinde taşıdığı dönüşüm dinamiklerini de görebilmemizi sağlayacaktır.

Bugün Türkiye toplumunun yaşadığı bunalım, bir yüzyıllık çağdaşlaşma macerasının en önemli anlarından biridir. Toplumun önündeki yüzyıllık ufku bütünüyle değiştirebilecek, çağdaşlaşma sürecinin bambaşka bir mecraya dönme-

sine yol açabilecek güç ve derinlikte bir tahayyül bunalımının içinde bulunuyoruz. Kabarik bir işsiz kitlesi; çok yüksek ve istikrarlı bir enflasyon oranı; Millet Meclisi'nden cumhurbaşkanına, Tapu İdaresinden bakanlıklara kadar toplum nezdinde prestijini yitiren bir devlet teşkilatı; hapishanelerde çürüyen siyasi tutuklular; Doğu'da altı yıldan beri düzenli askerî birliklere karşı yürütülebilen bir gerilla savaşı; kültürel kimlik bulanıklaşması gibi hepsi tek başlarına çok önemli olan olguları da içeren, ama onlara indirgenemeyecek bir *toplumsal varoluş anlamı bunalımı* bu.

Bu yazıların temel amacı, bu bunalımın arzulanır bir toplumsal dinamığe dönüşmesinin koşullarını bize verebilecek ipuçlarını yakalayabilmek. Bu nedenle akademik yaftanın soğuk mesafesiyle, bir laborant kayıtsızlığında ve pozitivist bilimci üslubu içinde kaleme alınmadılar. Toplum ve insanları ilgilendiren konularda belitsel tarafsızlık mümkün değil. Çünkü bu konularda nesnelere hakkında bir doğruyu ifade etmek yetmiyor. Anlam üzerine kurulmuş nesnelere karşı karşıyayız. Dolayısıyla ifade edilen *doğrunun da bir anlam yaratması* gerekiyor. Sosyal bilimlerin normatif olmaları kaçınılmaz. Ne kadar inkâr etseler de, o belitsel tarafsızlık örtüsü altında tüm sosyal bilimler normatif olmaya devam ediyorlar. Ama bunu bilgiyle anlamı birbirinden ayıran bilimcilik cüppesine sarınarak, söylemlerinin toplumsal sonuçlarını düşünmeyi reddederek yapıyorlar. Sosyal bilimler siyasi ve ahlakî amaçlarını reddedip, toplum mühendisi olmak, "toplum tekniğine" vâkıf olmak sevdasına düşeli beri belki daha büyük kurumsal olanaklar kazandılar. Ama saygınlıklarını kaybettiler. Bugün dünyada sosyal bilimlerin içinde buldukları iflas durumunu kronikleşen bir aktivizmle gözden uzak tutmaya çalıştıklarını tesbit etmek zor değil.

Türkiye'de ise toplum bilimlerinin böyle bir gözboyama çabası sürdürecektir ne güçleri var ne de olanakları. Kayda de-

ğer ve azımsanmayacak çabalar ise 1980'lerde iflas ettirilen akademik dünyanın kayıtsızlığı içinde boğulup gidiyor. Akademik dünyadan boşalan alanı gazetecilik ürünleri doldurmaya çalışıyor. Ama bu ürünlerin, kuramsal açıdan yoksul; tekil olguları fetişleştirip olaylaştıran ("olay" kelimesinin bugün dilimizde kazandığı yaygınlık bu gelişmenin en belirgin sonuçlarından birisidir); bu "olaylara" herkesten önce şipşak cevaplar verme telaşıyla yazılmış tanıklık kitapları furyasının da yaşanan bunalımı kavramaktan uzak kaldığı açık. Türkiye toplumunun fikri ortamına egemen olan atalet, toplumun yaşadığı bunalımın en ciddi tezahürlerinden biri.

Akademik dünyanın iflası ve toplumsal fikir mücadelesinin üzerine "olay" damgası vurulan günübürlük olgularla sınırlanması, aslında bu kitapta yer alabilecek bir yazı konusudur. Gerçekten de bugün ekonomiden kültüre, iç siyasetten dış siyasete kadar tüm toplumsal faaliyet alanlarını *günübirlik* varoluş kaygısı belirliyor. Uzak tarihi bir yana, yakın tarihini, hattâ dün yapılanları bile bugünün ışığında soğukkanlılıkla değerlendirmesi engellenen, yarının oluşumuna sahip çıkması yasaklanan bir toplumun kendini var gücüyle günübirliğe atmasına şaşırarak safdillik olur.

Günübirliğin bu ezici baskısının ne kadar süreceğini kestirmek kolay değil. Toplumların doğum, yaşam ve ölüm aşamaları insan ve eşyalarındaki gibi kesin çizgilerle birbirinden ayrılmıyor. Günübirlik çırpınışları içinde Türkiye toplumu bu yapıyla uzun bir süre de yaşayabilir. Ama bu çırpınışlar içinde geçen zamanın toplumun giderek daha fazla kimliksizleşmesini, geleceği olmayan ve dünya gündeminde yeri giderek unutulmuş bir tarih-öncesi toplumu konumuna onarsız biçimde düşmesini hızlandırdığını da unutmamak gerek.

İnsanlar önce tasarlayıp sonra yaratırlar. Bu nedenle var olanın dönüşümünü düşünmek, önce düşünme kalıplarını dönüştürmeyi gerektirir. Yaşanan bunalımın egemen dü-

şünme kalıplarını da yıpratması, bunların yıkılmalarına zemin hazırlaması, bu bunalımın belki de tek olumlu yanı. Yukarıda belirtilen karamsar perspektifi uzaklaştırabilmenin, Türkiye toplumu için arzulanır bir gelecek düşünmenin ilk adımı çatlayan düşünce kalıplarının yıkılmalarını hızlandırmak. Bunun için toplumsal dönüşüme katkıda bulunmak isteyenlerin önce kendi gelenekselleşmiş düşünce kalıplarını dönüştürmeyi kabul etmeleri gerekiyor. Toplumsal dönüşüm projesinin bugünkü gündeminde bir an önce parti kurmak, el çabukluğuyla bir-iki mevzi kapmak, birlik beraberlik çıkırtkanlığı yapmak değil, “ne için ve ne yönde bir toplumsal dönüşüm arzuluyoruz” sorusuna yeteri açıklıkta cevaplar verme çabası yer alabilir sadece. Parti, örgütlenme, birlik, eylem biçimleri gibi konular baştan aşağı yeniden tanımlanması gereken arzulanır toplum projesinin süzgecinden geçerek gündeme gelebilirler. Aksi takdirde sosyalistler, ya bireylerin buldukları yerden baktıklarında kendilerine çok önemliymiş gibi gelen, ama toplum düzleminde unutulmaya mahkûm çabalarla vakit geçirmeye mahkûmdurlar; ya da toplumsal dönüşüm projelerini bir kenara bırakıp, kendilerine düzen içinde küçük bir köşe kapmayı yeterli görmelerine yol açacak bir ufuk darlığı içinde kurumaya.

* * *

Geçen bir yüzyıl boyunca Türkiye toplumu çok kültürlü, uzaktan denetimli bir yapıdan, kısa sayılacak bir zaman dilimi içinde, homojen ve yakından denetimli bir yapıya doğru sürüklenmek istendi. Kendini toplumun dışında ve üstünde gören bir güç tarafından yürütülen bu teşebbüs, bugün Türkiye toplumunun içinde bulunduğu yılgınlık ve şaşkınlık halinin en önemli sorumlusu. Daha değişik ritm ve amaçlarla kendisinin de seçebileceği bu yola toplumun yakasından tutulup sürüklenmiş olması, toplumun neredeyse

refleks olarak muhafazakârlaşmasına yol açtı. Ama bu, örneğin Amerika'da bazı Protestan mezheplerinde görülen, her türlü yeniliğin reddedildiği, ısrarla savunulan, bilinçle sahip çıkılan geleneğin bütüncül bir yaşam tarzı haline dönüştüğü bir muhafazakârlık değildir. Günlük hayatın her alanında boy gösteren teknik yenilikleri Türkiye toplumu şaşkıncu bir hevesle benimsiyor. Elektrikli âletler, motorlu araçlar, televizyon türü cihazlara karşı mesafeli durmak bir yana, bunların üzerine elindeki olanakları zorlayarak büyük bir hırs-la atılıyor.

Kültürel alanda durum daha karışık. Türkiye'ye dışarıdan bakan bir gözlemci, bu toplumda sürekli bir kültürel "tabula rasa" eğiliminin egemen olduğu sonucuna kolaylıkla varıp; Türkiye toplumunu, muhafazakârlığın radikal biçimde karşı kutbunda yer alan, kültürel planda bir çeşit devrimci (yani kurulu olanı sürekli yıkıp, onun yerine yenisini yapmaya çalışan) bir toplum olarak ele alabilir. Böyle bir değerlendirme elbette gerçeği yansıtmayacaktır. İçinde doğduğu evi bir an önce yıkıp, onun yerine içinde yaşayanların hiçbir şekilde sahiplenemeyecekleri şahsiyetsizlikte apartman dairelerini üst üste yığmakta telâş eden toplum üyelerinin kültürel değer yapısının gevşek olduğu açıktır. Ama bu gevşeklik, daha arzulanır değerlerin benimsenmesine olanak sağlayan dönüşümlere açık bir yapıya değil, en kolay benimseneceği ve köklü değişiklikler gerektirmeyeceği hissedilen ilk yeniliği apar topar benimseyiverme zaafına işaret eder. Yıkılanın yerine konan şey bilinçli bir tasarımın sonucu olmaktan çok, bir şeyler yapıyor görünme telâşının ürünüdür. Dışarıdan bakan gözlemciye çok hareketli bir toplum izlenimini veren, bu yüzeysel telâştır. Toplumun dış cephesinde görülen bu hareket, değişim, gürültü ve patırtının arkasında kökleri çok derinlere inen bir muhafazakârlık durmaktadır. Bu muhafazakârlığın bir kökü yakın tarihimizde yatmaktadır.

Her toplumun kendine özgü ritm ve biçimde yaşadığı kültürel dönüşüm, Türkiye toplumunda, tarihi sıfırdan başlatmak isteyen, devlet gücüyle donanmış bir tahayyülün açtığı yaralarla kısa zamanda onarılması güç biçimde sakatlanmıştır. Bu nedenle toplumun muhafazakârlığı, devletin onu yakın zamana kadar sürüklemek istediği, dış görünüşüyle Batı toplumundakilere benzeyen, ama içeriğine bakınca ne idüğü belirsiz olan değer ve kurumlara karşı bir direnişin ifadesidir. Ama bu açık bir direniş de değildir. Susup önüne bakma ve mümkün olduğunca bildiği gibi yapmaya çalışma olarak tezahür eder. Bu nedenle toplumun dış görünüşüyle iç gerçeği arasında derin bir tezat bulunmaktadır. Bu tezat Türkiye'nin yaşadığı çağdaşlaşma sürecinin kendisinde vardır.

TC devletinin, çağdaşlaşmanın olmazsa olmaz ve hattâ yeterli gerekleri olarak sunduğu siyasal prensipler, bir dış görünüm çağdaşlaşmasını hedefler. Çünkü asıl amaç çağdaşlaşmak değil, devletin toplum üzerinde daha yakından tahakküm kurmasını sağlamaktır. Bu tahakküm arzusuna tepki, toplumun büyük bölümünde bilinçsiz bir muhafazakârlaşmayı besler. Devletin çağdaşlaşma çaba ve tahayyülü ile Türkiye toplumunun bugünkü muhafazakâr ve görünüşte içine kapalı tavrı arasında diyalektik bir bağ vardır. İkisi de karşıtlarından beslenirler; varlıklarının gücü karşıtlarının gücüyle denktir.

Adı geçen siyasal prensipler içinde devletin en fazla önem atfettikleri cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik olarak gözükmesine rağmen, asıl temel prensip devletçiliktir. Devletçilik iktisadî plandaki uygulamalarıyla sınırlı tutulduğunda bu prensipler içinde ikinci planda kalır. Nitekim iktisadî devletçilik gerekli görüldüğünde hemen atılabilecek bir safra olarak sunulur. Öyle de kabul edilir. Ama devletçiliğin gerçek kapsamı, iktisada devletin müdahale etmesiyle sınırlanma-

yacak genişliktedir. TC devletinin üzerine toz kondurmadığı üç temel prensip olan cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçiliğin birleştirici mayasını devletçilik verir. Devletçilik, toplumdaki her türlü dinamiğin devlet denetim ve gözetimi altında gerçekleştiği, her toplumsal gelişmenin devletin üstün çıkarları açısından değerlendirildiği, devlet dışı hiçbir toplumsal olgunun özerk meşruiyetinin tanınmadığı bütüncül bir siyasal dünyadır. Örneğin devletin toplumu sürüklemek istediği dünyaya, toplumun kendi başına gitmek istemesi devlet katında ciddi bir rahatsızlık uyandırır. Çünkü esas olan toplumun o yere gitmesi değil, oraya gidilirken devletin toplum üzerindeki egemenliğinin korunması ve güçlenmesidir.

Devletin izin verdiği siyasal dünya, görünüşte demokrasi kurumlarını benimseyebilir. Hattâ toplum belli bir inatla bu kurumlara sahip çıkabilir. Ama bu kurumların her şeyin üstünde, özellikle devletin özel çıkarlarının üstünde yer alan bir meşruiyete haiz oldukları kabul edilmez. Devletin sahiplerinin olduğunun iddia edilmesi bu siyasal dünyanın en anlamlı göstergesidir. Son tahlilde kendilerini devlete sahip çıkma yetkisinde görebilen ve bu yetkiyi kullanan dar bir tabakanın değerlendirmeleri, cumhuriyetçiliği, laikliği ve milliyetçiliği aşar. Bu üç prensip de, yukarıda tanımlandığı şekliyle devletçilik prensibinin araçları konumuna geçerler. Devletin bekâsı kaygısının her türlü toplumsal ve insanî kaygıdan üstün tutulduğu bu dar siyasal görüşün yakın zamana kadar tekeline tuttuğu çağdaşlaşma hedefi, zaman içinde toplumun sessiz tepkisini ifade ettiği itici bir görünüm kazanır. Batılılaşma denilen sürecin ve onun bir ürünü olarak düşünülen kalkınmanın önündeki en önemli engel toplum değil, bu süreci bir savunma içgüdüleriyle sürekli denetim altında tutmak isteyen devletçi iradelerdir.

1970'lerden sonra Türkiye'de devlet, çağdaşlaşmanın öncülüğü misyonunu sürdürecektir solluğu kaybetti. Ama bu-

na karşılık tüm devletçi geleneğini korumaya devam etti. Toplumun giderek hareketlenmesine paralel olarak, devletin toplumu bir şey yapmaya zorlamak iradesi, yerini, toplumun hiçbir şey yapmadan durmasını sağlamak çabasına bıraktı. TC devleti, tüm “ilerici”, “ilerlemeci”, “çağdaşlaşmacı” söylemini bir kenara bırakıp, ayakları altından hızla kayan zemini mümkün olduğu kadar uzun süre stabilize etmek telâşına düştü. Sivil ve askerî muhafazakâr kadrolar bu telâş içinde birbirlerini bulup, tamamladılar. Askerî kanat, sanayi toplumu hülyasını en son 1971 macerasıyla terk etmişti. Sivil muhafazakârların ticaret toplumu projesini ehveni şer olarak kabullendi. Çünkü devletin toplumu birleştirici (toparlayıcı anlamında değil, homojenleştirici, bir örnek kılıcı anlamında birleştirici) gücü giderek zayıflarken, başka tür birlik ve beraberlik biçimleri toplum içinde düşünülmüş ve tartışılır olmuştu. Ticaret toplumu ve onun gününbirlik varoluş modeli, –ki bunun en canlı simgesi “köşeyi dönme” olarak dile gelen yaygın tasavvurdur– özerkleşme dinamikleri hızla büyüyen toplumun enerjisini yönlendirebileceği tek alan haline getirildi.

1970’lerde Türkiye toplumu birçok olumsuz yan taşımasına rağmen, çok önemli bir deney yaşadı. Tarihinde ilk kez özerk toplumsal dinamiklerin günlük yaşamda egemen olabileceğini gördü. Bu kör topal bir deneyimdi; ama toplumsal bilincin şiddetli bir şekilde sarsılması için yeterliydi. Bu sarsıntının sonuçlarını engellemek için devlet güçleri o güne kadar görülmemiş fütursuzlukta bir diktatörlüğe sarıldılar. Ticaret toplumu ve kısa zamanda kronik bir otoritarizme dönüşecek olan askerî diktatörlük, liberalizm geldi çiğlikleri arasında kurumlaştırıldı.

Bugün yaşanan toplumsal sancının önemli bir kaynağı, devleti sahiplenmiş güçler ve onlara yamanmış çevrelerin böyle yürüyemeyeceği kesinleşmiş bir siyasal varoluş tar-

zının yerini alabilecek tüm girişimleri boğmak, susturmak saplantısıdır. Başka tür varoluş tarzı tasarımları ifade edilememekte, ama toplumun derinlerinde yayılmasına devam etmekte (dinî hareketin yayılması, kentlerde her kesimin dar cemaat ilişkilerine kendilerini atmaları, vb.), buna karşılık var olan tarz ise kendini giderek daha kazalı belâlı olarak üretmektedir. Düzenin kendini olağan koşullarda üretmesinin önündeki ilk engel bu düzeni en fazla kendilerinin savunduğunu iddia eden çevrelerdir. Kendini düzen gücü olarak görüp, devletçi geleneğe sadık kalarak düzen savunuculuğunu kendi tekellerinde tutmak telâşında olan bu çevrelerin siyasal görüşleri sığır. Bu sığır devletçilikle fırsatçılığın birbirini beslemesinden güç alır ve bugün rejimin en zayıf noktalarından birini oluşturur.

Devletçilik ve fırsatçılığın yenilip, rejimin köklü bir dönüşüm geçirmesi için demokrasinin temel örgütleyici prensip olarak toplumsal yaşamın tüm alanlarına egemen olması gerekmektedir. 19. yüzyıl ortasında dile geldiği şekliyle *sosyalizm ütopyası bu geniş demokrasi perspektifi içinde yer alır*. Ama çağımızın kalıplaşmış temaları içine sıkışmış sosyalizm söylemi ve onun çağrıştırdığı dünya, çoğul demokrasi tahayyülünün ilk elde aşmak zorunda olduğu bir tarih öncesidir.

Siyasal, kültürel ve iktisadî boyutları birlikte ele alınması gereken çoğul demokrasi perspektifi, daha iyi, daha doğru, daha arzulanır bir toplumu farklılıkları içinde düşünmemizi sağlar. Çoğul demokrasi ne soyut bireyin yüceltildiği ne de bireyin toplum karşısında yok olduğu, varoluşa çoğul anlamlar tanıyan ve bunların yaşamasının maddi koşullarını sağlayan bir toplum projesidir. Böyle bir proje, demokrasi özleminin sözcülüğünü Türkiye muhafazakâr-liberal çevrelerinin tarihî tekelinden kurtarıp, onu iddialı bir toplumsal projenin sancağı yaparak, toplumun bastırılmış özlemlerini, köreltmeye çalışılan zenginliğini ifade edebileceği bir

ufuk çizgisi ve hareketlilik alanı yaratmak demektir. Bugüne kadar muhafazakâr-liberal kesimin toplumla oluşturabildiği iletişim rahatlığını, toplumu dönüştürmeyi arzulayanlar yakından değerlendirmelidir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli dönüm noktaları için devletçi söylemin ürettiği değerlendirmeleri çürütüp, toplumun on yıllardır yer altından sürdürdüğü mücadelesini anlamlandırmak, ona onurlu bir konum kazandırmak gerekiyor.

Demokrasi üzerine kapsamlı bir tartışma, Türkiye gibi asgari demokrasi sınırının altında yer alan bir ülkede yankı uyandırmamaktadır. Çünkü böyle bir tartışma, farklı dünyaların yan yana yaşayabileceği gerçeğini gündeme getirmektedir. Bu ise Türkiye toplumunun en yaralı olduğu noktalardan birisidir. Televizyonda dünyanın her yeriyle “ilişki kurup”, yaşadığı toplumda tekdüzeliğe mahkûm olmanın getirdiği frustrasyon, demokrasi tartışmasıyla ilk elde dile gelecek konulardan birisidir. Bugün laf kalabalığı ve el çabukluğuyla göz ardında tutulmaya çalışılan bu frustrasyon, Türkiye toplumunda derinden derine yayılmakta ve toplumun birçok davranışına damgasını vurmaktadır. Üzerine şiddetle bastırarak içe itilen bu dile gelemeyen arzuların, çok kısa sürecek, ama umulmadık bir şiddetle boşalması olası bir yoldur. Bu tür bir şiddet boşalımının gerçekleşmemesi durumunda, toplumun giderek kronikleşen bir içe kapanma sürecinde kimliğini daha fazla yitirmesi, toplumsallığının anlamını bütünüyle kaybetmesi beklenmelidir. Toplumun çoğul demokrasi yönünde harekete geçirilmesi, Türkiye toplumunun geleceği açısından hayati önemdedir.

Bir yüzyıldan beri yaşanan maceranın soğukkanlılıkla değerlendirilip, topluma bu değerlendirme ışığında ve onun bugünkü kronik ruh halini dikkate alarak yeni bir ufuk önermek gerekmektedir. Ulus devleti fikrinin kutsallığının yıkılması, ulusal egemenlik kavramının *insanların ken-*

di kaderlerini tayin etme hakkının aracı olarak tanımlanması, toplumun açık kabulünü taşımayan ve toplum adına gerçekleştirilen hiçbir eyleme başka bir merciden meşruiyet atfedilememesi, herkesin yaşamını sürdürmek için asgari bir hak sahibi olması, bu çoğul demokrasinin birkaç önemli prensibidir.

Adına ileride sosyalizm densin ya da denmesin, ama onun insanlık tarihinde bir dönem sözcülüğünü yaptığı ideali, toplumsal dönüşümlerin önünü açık bırakan, insana bir kader atfetmeyen, farklılıklar içinde birlikte yaşama prensibini gerçekleştiren bir çoğul demokrasi ideali olarak yeniden canlandırmak bu hayati önemdeki soruna getirilebilecek en uygun çözümdür. İnsanlığın yüzyıllardır sorduğu soruların, dile getirdiği yaşam ütopyalarının, insanlığın yaşadığı somut tarih dikkate alınarak, yeniden canlandırılması, çoğul demokrasi fikriyle mümkün olabilir. Büyük bir boşalma gebe Türkiye toplumunun enerjisini bu çoğul demokrasi ufkuyla yönlendirmek, sadece bu toplumun özel tarihi açısından değil, insanlığın gelecek tarihi açısından da anlamlı bir girişim olacaktır.

Elinizdeki tür kitaplar aslında yazarın çevresi, fikir alış-verişinde bulunduğu insanlar, yaşadığı dönemin düşünce dünyasının ortak ürünüdür. Bu nedenle çok geniş bir çevrenin dolaylı ve dolaysız katkısıyla oluşur. Ama gene de ben özel olarak iki kişiye, derleme fikrini ortaya atan, bunu inatla izleyen, yazıları dikkatle düzelten Ümit Kıvanç'a ve öneri, eleştiri ve sohbetleriyle tüm bu yazılarda tuzu bulunan Ömer Laçiner'e burada teşekkür etmekten geri duramayacağım.

“DEVLETİN BEKÂSİ” İÇİN YÜRÜTÜLEN ÇAĞDAŞLAŞMA SÜRECİNİN TOPLUMSAL SORUNLARI

Bilindiği gibi çağdaşlaşma sorunsalı Osmanlı devlet siyasetine resmen 19. yüzyıl başlarında girer ve günümüze kadar siyasal gündemin en ön sıralarında yer alır. Ne var ki resmî toplumun gündeminden hiç eksik olmayan bu sorunsalın, Osmanlı İmparatorluğu’na yansıyan uygulamaları ile Türkiye’nin yakın tarihine yansıyan uygulamaları arasında önemli bir fark vardır. Toplumun günlük hayatını yönlendirme sevdasında olmayıp, toplumun bütününe *uzaktan denetlemekle* yetinen Osmanlı devleti, kendisinin hassas ve çapraşık bir toplumsal-siyasal denge üzerinde yer aldığı bilincindedir. Dolayısıyla devletin müdahaleleri bu dengenin yeniden üretilmesiyle kendini sınırlarlar.

Bu, bir anlamda geleneksel Osmanlı siyasal düşüncesinin durağan toplum anlayış ve arayışının sonucudur. Toplum durağan olmasa bile, siyasal merkezin kendini yeniden üretme yapısı ve topluma bakış kalıpları durağanlık hali dışındaki ivmeleri görmek ve bunları kendi içinde sindirmek durumunda değillerdir. Bunun tersine, Cumhuriyet’i hazırlayan ve biçimlendiren kadrolar toplumu değiştirmek, hattâ

toplum değiştirmek sevdasındadırlar.¹ Böylece uzaktan denetim anlayışı yerini topluma derinlemesine müdahale anlayışına bırakır ve Cumhuriyeti kadrolar geleneksel Osmanlı dengesinin son temel taşlarını da yerinden oynatmaya girirler. Yükselen milliyetçilik akımlarıyla zaten kendi içinde atırdamakta olan bu dengenin yıkılmasının yarı bilinçli ilk adımları 1908 askeri darbesiyle atılmaya başlar.

Devletin topluma bakış ve onunla ilişki kurma tarzlarında da ifadesini bulan bu kopuş, ağdaşlaşma sorunsalının bir cephesiyle iki yüzyıla yakın bir zamandır hep aynı şekilde ele alındığı gerçeğini unutturmamalıdır. ağdaşlaşma, yani Batı Avrupa lkelerinde egemen olan toplumsal örgütlenme, düşün ve davranış kurallarını benimseme ve bunları yaşayan kurallar haline dönüştürme hareketinin dayandığı gler, dinamizmini edindiğı kaynaklar konusunda imparatorluktan Cumhuriyet'e geçişte açık bir süreklilik vardır. Her iki dönemde de, ağdaşlaşma hareketini besleyen, onun temel motivasyonlarını üreten merciler devlet içinde yer alırlar. ağdaşlaştırma misyonunu yüklenmiş kişiler, devlet içi çekişmelerde resmî konumlarını hukuken kaybetseler bile, kendilerini sürekli devlet içinde konuşmaya yetkili görürler. Devlet katında yer almamakla beraber, çağdaşlaşmayı devlet cephesinden algılamaya devam ederler. Dolayısıyla yakın zamanlara kadar devlet-toplum karşıtlığında önemli bir sınır çizgisi de, ağdaşlaşmaya taraftarlık ve muhaliflik ayrımıyla izilebilmiştir.

Bu temel sürekliliğe karşılık, iki dönem arasında anlamlı bir fark vardır. Çağdaşlaşmanın öznesi olarak kabul edi-

---

1 19. yüzyıl sonundan itibaren imparatorluk devletinin üzerinde yayıldığı Müslüman olmayan kesimlerin "elden gitmesinin" kaçınılmaz olduğu, devlet yöneticilerinin giderek inandıkları bir fikirdir. Osmanlı dengesinin nesnel koşullarının giderek ortadan kalktığını herkes gözlemlemektedir. Fakat Osmanlı'nın dayandığı cemaatler mozaigi dengesinin hızla dağılışı, Cumhuriyet'i millet bütünlüğü temelinde inşa eden kadroların tasarruflarının alternatifinin olmadığı anlamına gelmez.

len alan bütünüyle değişir. İmparatorluğun son, hattâ Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devletin çağdaşlaşmasıyla sınırlı kalan sorunsal, ondan sonra yerini toplumun çağdaşlaştırılmasına bırakır. Cumhuriyet bir görünüşüyle, devlet içinde çağdaşlaşma mücadelesinin genel olarak kazanılması ve yeni kurumlarının oluşturulmasından sonra, bu sorunsalın topluma ihraç edilmesi aşamasına geçişi simgeler.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yönetim içinde ortaya çıkan ve Cumhuriyet rejiminin kurucu kadrosunun hatırı sayılır bir bölümünün tasfiye edilmesiyle sonuçlanan devlet içi kavgıya da, bu çağdaşlaştırıcılık anlayışının sınırlarının ne olacağı konusunda alınan tavırlar, tarafların ayrışmasında önemli bir rol oynamıştır. Varılmak istenen hedefler konusunda özünde belli bir ayrılığı olmayan kesimler, bu hedeflere ulaşmak için hangi meşruiyet noktasına dayanarak topluma “çeki düzen” verileceği, hangi sınıra kadar çağdaşlaştırıcı iradenin toplumu dönüştürebileceği konusunda anlaşamazlar. Üstün gelen kesim, bilindiği gibi, bu iradenin sınırlarını daha geniş tutan, “tarihi hızlandırmayı” uygulayan ve kendi iktidarı dışında hiçbir meşruiyet merciine gerek duymayan radikal kanattır.

Bu radikal kanadın yürüttüğü, geçmiş ile tüm bağların koparılması politikası meşruiyet noktalarını bütünüyle tekeline almak arzusunun bir sonucudur. TC devletinin temel siyaseti, sadece kendisinin oluşturduğu ve temsil ettiği bir meşruiyete dayandıktan sonra, çağdaşlaşma sürecinin yaptırım sınırları belirsizleşir. Muhafazakâr çağdaşlaştırmadan yaptırımcı (buna belli açılardan devrimci de diyebiliriz) çağdaşlaştırmaya geçişte çağdaşlaşma sürecinin hızı ve gözle görünür sonuçları bütünüyle değişir. Çağdaşlaşma sorunsalının içinde mündemiç olan demokrasinin kurumlaşması, bu süreç içinde oldukça güçleşir. Daha da önemlisi, bu sürecin ritmini, yaptırım sınırlarını belirleyen radikal-devlet-

çi tavira toplum içinde duyulan tepki, demokrasinin çağdaşlaşma süreci içinde belki de en önemli etmen olarak algılanmasını engeller. Bu nedenle Türkiye’de Cumhuriyet rejimi ve Batılılaşmaya yönelik radikal reform hareketleri karşısında toplumun önemli bir kesimi demokrasiyi bu reformlara direniş hakkı olarak algılar. 1960’lara kadar, kitlesel demokrasi hareketlerinin temel motivasyonunu bu özgül muhalefet anlayışı oluşturur.

Türkiye’de çağdaşlaşma sorunsalının topluma empoze edilmesiyle yaşanmaya başlanan kimlik bunalımının tüm belirleyenleri elbette salt yerel değildir. Yaşama verilen anlamların gökten yere inmesi, bunların toplumötesi kudsiyetlerini kaybetmeleri, Türkiye’ye özgü değildir. Batılılaşma, Batı’nın uzun bir tarih dilimi içinde ve derin sancılarla ifade ettiği laik varoluş sorunsalını ve bunun bunalımlarını beraberinde getirir. Ama Cumhuriyet’in ilk yıllarında bu lâik varoluş sorunsalının etkileyeceği çevreler çok sınırlıdır. Bu nedenle kimlik bunalımının bu cephesi yakın dönemlere kadar bir toplumsal olay olarak tezahür etmez. İki, üç şehire sıkışmış bir aydın grubun sorunsalı olarak kalır. Buna karşılık, bunalımın toplumun geniş katmanları içinde hemen tezahür edecek yönü, iktidar meşruiyetinin geleneksel simgelerinin bir anda yıkılmasıyla ortaya çıkar. Geleneksel simgelerin tarih sahnesinden çok kısa bir zaman dilimi içinde silinmesi, iki tür boşluk yaratır. İlk olarak, iktidarın meşruiyetinin fizikî güç dışında bir simgele dayanması zorlaşır. Ulusal kurtuluş mücadelesini sürdürmüş olmak, önemli, ama zaman içinde etkinliğini kaybeden bir meşruiyet simgeselidir. Kendini günlük yaşantıda üretmesi, mücadelenin başarıyla sona ermesiyle gittikçe zorlaşır. Sunîliği giderek artan bir ritüel halini alır. Başka bir deyişle, ulusal kurtuluş mücadelesinin oluşturduğu simgeselin kozmogonik boyutları çok sınırlıdır. Bu da ikinci tür boşluğun ipuçlarını bize ve-

rir. Yeni meşruiyet simgeseli, geleneksel simgeselin kozmik varoluş sorunsalına getirdiği güçlü ve bütünsel anlamın yerini alabilmekten uzaktır.

Toplumun yaşadığı kimlik bunalımında Türkiye tarihine özgü olan durum (benzerlerini bazı üçüncü dünya ülkelerinde de görebiliriz), geleneksel kozmogonik simgeselin resmî toplum katından emirle bir anda silinip atılmasıyla ortaya çıkar. Toplumun büyük çoğunluğu, çağdaşlaşma sürecini bir tarih sentezi olarak değil de bir boşluk yaratıp, onu yeterince doldurmaktan aciz kalan devletin empoze ettiği bir tarihî kopuş olarak yaşamak zorunda kaldığı için, kimlik bunalımının tezahürleri Batı toplumlarından daha değişik olur.

TC devleti de çözülmesi zor bir ikilem karşısında, ciddi bir bunalım yaşamaktadır. Toplumun bir an önce varması gereken “muasır medeniyet seviyesinin” içinde yer alan siyasî ilişkiler düzeninden duyulan huzursuzluk, bu ikilemin belli başlı kaynağını oluşturur. Devletin sahipleri, bir yandan bu medeniyet seviyesine toplumun bir an önce ulaşmasını isterlerken, diğer yandan da devletle devlet dışının ilişkilerini düzenleyen geleneksel siyasî yapıyı korumak arzusunda dırlar.

Cumhuriyetçi devlet, geçmiş bir anda unutulmasını istediği devlet dışının Batı türünde bir siyasal hareketlilik kazanmasına, siyasal iktidarın meşruiyetini toplum içinde devinen güçlere dayandırmasına, devletle olan ilişkilerini bire bir kurmasına karşıdır. Bu karşı çıkışta diğer başka etkenlerin yanında TC devletinin özgül kuruluş süreci içinde “devlet” olabilen kesimin toplum içindeki yerel dayanaklarının zayıf olması, toplumsal varlık meşruiyetini aslen devlet içinde kat sahibi olmaktan alıyor olması önemli bir rol oynar. Avrupa kamu bürokrasisi, özellikle Fransa’da benzer durumdadır. Ama arada önemli bir fark vardır. Avrupa’da bu kesim kendisini siyasal güç ve siyasal meşruiyet tekeli olarak ortaya sunmaz.